

Nr 58.

*Utlåtande i anledning av väckta motioner om åtgärder för förvärv
för kronans räkning av nu återstående bruksåbohem-
man.*

I två inom riksdagen väckta, till jordbruksutskottet hänvisade likalydande motioner, nämligen I: 63 av herr *Jonsson m. fl.* och II: 124 av herr *Olsson i Gävle m. fl.*, har hemställts, »att riksdagen måtte i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla, att Kungl. Maj:t ville upptaga förhandlingar med vederbörande bruksägare var för sig om förvärv för kronans räkning av de nu återstående bruksåbohemmanen och därefter förelägga riksdagen det förslag, vartill förhandlingarna kunna föranleda, samt, därest förhandlingarna icke skulle leda till åsyftat resultat, taga under övertvägande på vad sätt eljest ifrågavarande hemman må kunna förvärvas av kronan».

Beträffande de skäl, som anförts till stöd för nämnda yrkande får utskottet hänvisa till motionerna.

Utskottet har i vederbörlig ordning inhämtat utlåtande över motionerna från kammarkollegiet.

Kammarkollegiet har i sitt yttrande — utöver de i motionerna meddelade uppgifterna — lämnat en redogörelse till belysandet av rättsläget i fråga om de under bruken skatteköpta åbohemmanen och i detta hänseende anført följande:

Skatteköp av kronohemman förekom i avsevärd omfattning under 1600-talet, utan att någon allmän författning om dem synes ha varit meddelad ännu vid 1700-talets ingång. Kronans allt större behov av kontanta medel nödvändiggjorde vid denna tid skatteförsäljning i allt större skala. Allmänna föreskrifter i ämnet utfärdades första gången i brev den 20 mars 1701. Skatteförsäljningarna skulle enligt detta föregås av särskilda skattevärderingar, vid vilka skulle undersökas, huru hemmanen voro beskaffade till belägenhet, byggnad, skog, fiskevatten m. m. och huru hög lösen, som med anledning därav kunde bestämmas. I syfte att förekomma, att dessa försäljningar skulle inkräkta på brukens behov av kronohemman för kolfångst, förklarades i Kungl. Maj:ts brev den 17 september 1701, att kammar- och bergskollegierna skulle noga tillse, att från kronans eller andra bruk icke finge avhändas hemman, som erfordrades för brukens behov av ved och kol. Genom denna föreskrift hade väl icke stadgats någon företrädesrätt för bruksägare till skatteköp av kronohemman, som erfordrades för tillgodoseende av deras behov av kol m. m., men bruksägaren kunde i högre grad än åbon tillgodogöra sig hemmanets skog och på grund härav bjuda en högre köpeskilling än denne. Genom brev den 13 januari 1707 meddelades vissa föreskrifter om bruksägarnas rätt till skatteköp i bergslagen. Enligt dessa skulle ägaren av det bruk, som betjänat sig av ett kronohemmans skog eller

kolning, vara närmast att inlösa detsamma, därest åbon ej själv ville eller mäktade tillhandla sig skatterättigheten. Då skatteförsäljningar efter skattevärderingar lämnat för kronan otillfredsställande resultat, utfärdades förordningen den 19 september 1723 angående kronohemmans försäljande till skatte. Enligt förordningen skulle företrädesrätt till skatteköp i regel tillkomma åborna men, om åbon ej ville köpa, skulle annan person äga rätt härtill. Skatteköpeskillingen skulle bestämmas genom värdering, men finge ej annat än i undantagsfall understiga sex års räntor. I vissa fall skedde försäljningen genom auktion men även vid sådan försäljning skulle värdering först äga rum. Någon förmånsrätt till skatteköp tillades icke bruken genom 1723 års förordning, utan bruksägarnas ställning blev snarare mindre fördelaktig än förut, då auktionsförfarandet varit det vanliga. Sådan förmånsrätt för bruksägarna infördes emellertid genom punkt 5 i Kungl. Maj:ts brev till kammar- och bergskollegierna den 16 augusti 1731 och har sedan dess ansetts tillkomma bergverken i den ordning, som angives i brevet.

Av det anförda framgår, att anledningen till att kronohemman, som innehades av åbor, försåldes under bruk, var att söka dels i statsverkets behov av kontanta medel, som drev fram skatteförsäljningarna i allmänhet, dels i statsmakternas intresse att gynna den för rikets näringsliv viktiga järnindustrien, för vilken träkol var en oundgänglig råvara. Äganderätten till hemmanen har i laga ordning förvärvats av bruksägarna, men deras äganderätt är underkastad det villkoret att enligt föreskrift i Kungl. Maj:ts förbud den 11 december 1766 mot flyttning av smiden och hammarskatt de under bruket skatteköpta hemmanen skulle hemfalla till kronan eller bördeman, då något bruk nedlades, dock att i förra fallet åbon skulle bibehållas vid sin lösningsrätt mot köpeskillingens erläggande till kronan. Härjämte har förbehåll om hemmanens oskiljaktighet från bruket i stor utsträckning intagits i skatteköpebrevet, ett villkor som dock efter bruksprivilegiernas upphävande torde sakna betydelse.

Angående åbornas rättsliga ställning har kollegiet erinrat, att genom nämnda brev den 16 augusti 1731 åborna å under bruk skatteköpta hemman tillförsäkrats ärftlig besittningsrätt utan att föreskrifter om åbornas rättigheter och skyldigheter meddelats. Därav syntes följa, att åborna hade att mot de nya jordägarna fullgöra samma skyldigheter, som de förut haft att utgöra till kronan. Åbornas och bruksägarnas inbördes rättigheter och skyldigheter före grundskatteavskrivningen hade sammanfattats i kammar- och bergskollegiernas den 30 januari 1824 utfärdade kungörelse. Rörande inbördesorden av dessa bestämmelser hade åborättskommittén anført följande.

Åbons befogenhet i fråga om hemmanets nyttjande förblev i huvudsak densamma som före skatteköpet. Han äger sålunda använda hemmanet för jordbruksändamål i samma omfattning som vid skatteköpet och får verkställa nyodling, försåvitt ej skog och betesmark därigenom skadas. Bruksägaren är dock även berättigad att företaga odling under förutsättning att åbon ej därigenom lider men och intrång. Åbon är skyldig att väl hävda och bruka hemmanet och torde ej äga att därifrån bortföra foder, gödsel och dylikt enligt alltjämt gällande bestämmelser i byggningsbalken. Såväl nybyggnads- som underhållsskyldighet åvilar åbon, som för dessa skyldigheters fullgörande äger taga virke från hemmanets skog. Före skatteköpet hade åbon endast rätt att — i likhet med vanliga kronoåbor — till husbehov begagna sig av hemmanets skog. Någon förändring i detta avseende inträdde ej med skatteköpet, i varje fall fick åbon ej någon vidsträcktare rätt till sko-

gen än förut. De i kungörelsen meddelade bestämmelserna om skogens nyttjande medförde ej några nya rättigheter för bruksägaren utan ha tillkommit med anledning av att åborna sökte hindra bruksägarna att nyttja skogen på hemmanen och ansågo sig ha rätt att sälja skogsprodukter till andra än bruksägaren och därvid taga betalt även för skogens värde.

Kollegiet har erinrat, att stridigheterna om åbornas rätt till skogen givit anledning till åtskilliga rättegångar. Genom två av högsta domstolen den 30 oktober 1922 utfärdade domar hade emellertid klarlagts dels att bruksägaren hade rätt till likviden för å åbohemman avverkad skog, för så vitt ej åbons rätt till husbehovsskog därigenom kränktes, dels att åbon icke ägde avverka skog till avsalu. Kollegiet har vidare anfört:

Så till vida har åbons ställning förbättrats, som vid grundskatternas nedläggning och avskrivning förordnades, att denna förmån beträffande under bruk skatteköpta hemman skulle komma åbon till godo. Sedan grundskatterna blivit helt avskrivna, har åbon icke att i någon form utgöra lega för dessa hemman. Däremot har åbon att erlægga kommunal- och kronoutskylder för hemmanet samt har att svara för allmänna onera och besvär, som må åligga det.

Av det anförda framgår, att någon orätt i juridisk-teknisk mening icke skett åborna genom skatteförsäljningarna under bruk. Åbons rättsställning försämrades icke utan han hade samma rättigheter och skyldigheter som tidigare. Däremot ha åborna genom skatteförsäljningarna till bruken berövats den möjlighet, som åborna å andra kronohemman haft, att för en i förhållande till hemmanets värde under tidens gång allt mindre skatteköpeskillning lösa åbohemmanet till skatte och förvandlas från åbo till självägande bonde. Denna förmån har varit av så stort värde, att praktiskt taget samtliga vanliga kronoåbohemman blivit försålda till skatte.

Vad angår de i förevarande motioner berörda spörsmålen har kollegiet uttalat, att denna fråga för närvarande vore föremål för Kungl. Maj:ts prövning i anledning av att besvär anförts över ett av kollegiet den 9 februari 1946 meddelat beslut rörande åtgärder för återvinnande till Kungl. Maj:t och kronan av äganderätten till de i motionerna omförmälda hemmanen Norrbobyn nr 2, 18 och 19 samt delar av hemmanen Norrbobyn nr 5, 8 och 10. Nämnda fråga hade uppkommit därigenom, att åborna å nyssnämnda hemman och hemmansdelar, vilka skatteköpts under Hedvigsfors och Strömbacka bruk, hos kollegiet anhållit, att kollegiet måtte mot vederbörande ägare av bruken och bruksåbohemmanen anhängiggöra talan vid domstol om hemmanens återgång till kronan. Såsom skäl för anställandet av en sådan talan hade åborna anfört, att Hedvigsfors bruk numera vore nedlagt samt att vid Strömbacka bruk endast uppehölls viss skendrift. Kollegiet fann emellertid ansökningen icke föranleda någon kollegiets åtgärd. Därefter har anförts följande:

I utlåtande över åbornas besvär hos Kungl. Maj:t över kollegiets beslut har kollegiet anfört, att kollegiet icke ansett de av åborna anförda skälen för att Strömbacka bruk skulle vara nedlagt så starka, att kollegiet velat påtaga sig ansvaret för en rättegång om hemmanens återfallande till kronan. Jämväl enligt kollegiets åsikt krävde emellertid billigheten, att åtgärder vidtoges för avveckling av de med nutida rättsuppfattning oförenliga särrättigheter, som

bruken hade till de återstående bruksåbohemmanen. I förnyat utlåtande över besvären har kollegiet vidare framhållit att, därest Kungl. Maj:t skulle besluta att icke anhängiggöra talan mot bolaget om återgång av hemmanen, kollegiet icke hade något att erinra emot, att Kungl. Maj:t uppdroge åt lämplig myndighet, exempelvis länsstyrelsen, att söka åvägabringa en överenskommelse med bolaget om en avveckling av brukens särrättigheter till åbohemmanen, så att dessa helt eller delvis måtte kunna överlämnas till åborna med full äganderätt.

Frågan om en avveckling av brukens rättigheter till de återstående bruksåbohemmanen är sålunda redan beroende på Kungl. Maj:ts prövning.

Slutligen har kollegiet uttalat:

Av de under bruk skatteköpta hemmanen, som varit besatta med åbor, återstår numera endast en obetydlig rest, som väl med tiden skulle försvinna även utan särskilt ingripande från statsmakternas sida. Det må härvidlag anmärkas att, sedan statsverket enligt Kungl. Maj:ts beslut den 28 februari 1947 förvärvat samtliga aktier i Laxå bruks AB, Kungl. Maj:t och kronan äro bruksägare i förhållande till åborna å $\frac{1}{2}$ mantal Breberg nr 1 i Snavlunda socken. Åborättens avveckling borde här ej möta någon svårighet.

Såsom kollegiet framhållit i det ovan omnämnda besvärsålet kunna skäl anses tala för att åtgärder från statsmakternas sida vidtagas för en avveckling till förmån för åborna av brukens rättigheter till de ännu kvarstående bruksåbohemmanen. Hur en sådan avveckling skall kunna ske, är en fråga, som kollegiet nu ej är berett att taga någon ställning till. Kollegiet kan väl tänka sig, att det i vissa fall kan bliva erforderligt och lämpligt att biträda den av motionärerna anvisade vägen för frågans lösande. Men det synes kollegiet också antagligt, att även andra utvägar kunna stå till buds för att komma fram till det av motionärerna åsyftade resultatet. Vilken den ändamålsenligaste lösningen kan vara, torde endast kunna utrönas genom en allsidig utredning av frågan, huru avvecklingen av institutet lämpligen må kunna ske. Kollegiet vill föreslå, att utskottet i anledning av motionen förordar, att dylik utredning verkställs.

Inför utskottet har ekonomichefen vid Iggesunds bruk aktiebolag *H. Westberg* lämnat en redogörelse för vissa förslag rörande en avveckling av bruksåborättigheterna å kvarvarande under Strömbacka bruk skatteköpta hemman. Nämnda förslag, som under åren 1943 och 1944 uppgjorts av distriktslantmätaren S. Hanström efter samråd med överlantmätaren i Gävleborgs län, innebure i princip, att bruket förvärvade åborätterna, varigenom dessa komme att förenas med brukets skattemannarätt. Bruket skulle därefter till åborna försälja vissa i förslaget närmare angivna fastigheter. Brukets erbjudande, sådant det vid förhandlingar med åborna utformats, innehölle, att köpeskillingen för åborätterna kvittades mot köpeskillingen för de nybildade fastigheterna. Sådana jämkningar, som kunde erfordras för förslagets definitiva godkännande av lantmäterimyndigheterna, hade bruket förklarat sig berett att diskutera. Bruket hade dock ansett skäligt, att vissa likvider betalades till detsamma för ståndsskog å delar av skogsmarken med särskilt riklig skogstillgång. I sistnämnda avseende hade bruket förklarat sig villigt att överväga sådana minskningar av föreslagna likvidbelopp, som åborna kunde anse motiverade. Bruket hade därjämte utfäst sig att under vissa år garan-

tera åborna avsättning av skogsprodukter å fastigheterna till nuvarande eller blivande fördelaktigare priser även om senare prissänkningar skulle inträda.

Utskottet.

I likhet med kammarkollegiet finner utskottet skäl tala för att åtgärder från statsmakternas sida vidtagas för en avveckling till förmån för åborna av brukens rättigheter till ännu kvarstående bruksåbohemman. Utskottet vill därför i princip biträda motionärernas förslag härom. Beträffande det sätt, på vilket en sådan avveckling lämpligen bör ske, har i motionerna föreslagits, att kronan borde förvärva nämnda hemman, varefter bruksåborna skulle beredas tillfälle att skatteköpa dessa. I sitt i ärendet avgivna utlåtande har emellertid kammarkollegiet antytt en annan möjlighet för frågans lösande. Enligt kollegiets mening kunde det ifrågasättas huruvida det icke borde uppdragas åt lämplig myndighet, exempelvis länsstyrelse, att söka åstadkomma en överenskommelse med vederbörande bruksägare om avveckling av brukens särrättigheter till åbohemmanen, vilka därefter skulle överlämnas till åborna med full äganderätt. Enligt utskottets mening synes sistnämnda lösning av spörsmålet i första hand böra övervägas. Visst intresse härför torde även vara att påräkna från brukens sida. Utskottet vill erinra att, såsom av den föregående regogörelsen framgår, Strömbacka bruk, varunder mer än hälften av ännu kvarvarande bruksåbohemman höra, i samråd med lantmäteriteknisk expertis och efter underhandlingar med vederbörande åbor låtit utarbeta vissa planer för en avveckling av ifrågavarande hemman.

Såsom av kammarkollegiets utlåtande framgår är förevarande spörsmål redan föremål för Kungl. Maj:ts prövning. Med hänsyn härtill synes något riksdagens initiativ icke erforderligt. Utskottet finner det emellertid lämpligt, att vad utskottet i det föregående anfört bringas till Kungl. Maj:ts kännedom.

Under återopandande av det anförda hemställer utskottet,

att de likalydande motionerna I: 63 och II: 124 icke må föranleda annan riksdagens åtgärd än att riksdagen i skrivelse till Kungl. Maj:t giver till känna vad utskottet ovan anfört.

Stockholm den 14 juni 1947.

På jordbruksutskottets vägnar:

L. TJÄLLGREN.

Vid detta ärendes slutbehandling ha närvarit:

från första kammaren: herrar Tjällgren, Carl Edmund Eriksson, Alfred Andersson, Anderberg, Nils Olsson, Näslund* och Isaksson*; samt

från andra kammaren: herrar Ericsson i Sörsjön, Lundbom och Svensson* i Vä, fru Eriksson samt herr Utbult.

* Ej närvarande vid utlåtandets justering.